ФІЛОСОФІЯ

УДК 1.130.2
DOI https://doi.org/10.31392/cult.alm.2026.3.13

Борисова Тетяна Вікторівна,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки, управління
і соціально-гуманітарних дисциплін
Українського державного університету науки і технологій
orcid.org/0000-0002-0122-743X
tvborisova78@gmail.com

ФЕНОМЕН СЕКУЛЯРИЗАЦІЇ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ТЕМИ В МЕЖАХ ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ

У статті пропонується розглянути в загальних рисах основний перелік проблемних моментів, які пов'язані з філософським виміром такого феномену культури, як «секуляризація». Зосереджується увага на чинниках, що актуалізують це питання впродовж останніх століть розвитку культурно-історичного процесу. Звернення до творчого доробку із цієї теми Ч. Тейлора дозволило акцентувати увагу на найбільш поширених нині підходах в аналізі процесів секуляризації. Підкреслюється глибинний зв'язок різноманітних елементів секулярного культурного простору з динамікою світоглядних позицій і тенденцій. Вказується на травматичний досвід розгляду процесів секуляризації відірвано від цілісного сприйняття культури та її історичного розвитку. Підкреслюється проблема суб'єктивного ставлення суб'єкта пізнання як до розгляду процесів секуляризації, так і оцінювання їхніх наслідків для теперішнього та майбутнього буття світу. Наголошується на необхідності перегляду некритичних спроб філософських візій щодо десакралізації сфери духовного. Філософське розуміння секулярного дозволяє долучити в дослідницьке поле інші складні аспекти сучасного буття людини в епоху постмодерну та постправди. Серед яких проблеми десакралізації та девальвації традиційного, а також актуалізація проблеми нігілізму, які не просто супроводжують процес секуляризації, а виступають її породженням. Зазначається як помилковий підхід розгляд процесів секуляризації відірвано від усієї історії культури та прив'язування її лише до глобальних змін останніх двох століть. Наголошується на необхідності суттєвого доопрацювання методологічних підходів у вивченні не лише процесів секуляризації, але й феномену секулярної культури. Позитивно оцінюються спроби сучасних дослідників, зокрема й канадського мислителя Ч. Тейлора, розробити філософський словник термінів і понять, позначити предметні кордони секулярного культурного простору, що дозволить глибше пізнати сутність такого явища, як «секулярна доба».

Ключові слова: секуляризація, людина, десакралізація, культура, цінність, символізм.

Borysova Tatyana,
Ph.D. in Philosophy,
Associate Professor at the Department of International Economics,
Management and Social-Humanitarian Disciplines
Ukrainian State University of Science and Technologies
orcid.org/0000-0002-0122-743X
tvborisova78@gmail.com

© Борисова Т. В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

THE PHENOMENON OF SECULARISATION: A REEXAMINATION OF THE TOPIC WITHIN PHILOSOPHICAL DISCOURSE

This article aims to provide a general overview of the main issues associated with the philosophical dimension of the cultural phenomenon known as "secularisation". It focuses on the factors that have brought this issue to the fore over the course of the last few centuries of cultural and historical development. An examination of C. Taylor's work on this subject has made it possible to highlight the approaches to analysing processes of secularisation that are most prevalent today. The article emphasises the profound connection between various elements of the secular cultural sphere and the dynamics of worldviews and trends. It is pointed out that it is problematic to consider processes of secularisation in isolation from a holistic understanding of culture itself and its historical development. The problem of the subjective attitude of the knowing subject towards both the consideration of the processes of secularisation themselves and the assessment of their consequences for the present and future existence of the world is highlighted. The need to re-examine uncritical attempts at philosophical visions concerning the desacralisation of the spiritual sphere is emphasised. A philosophical understanding of the secular allows us to incorporate into the field of research other complex aspects of contemporary human existence in the era of postmodernism and post-truth. These include the issues of desacralisation and the devaluation of tradition, as well as the resurgence of nihilism, which do not merely accompany the process of secularisation but are, in fact, its products. It is noted that it is a mistaken approach to consider the processes of secularisation in isolation from the entire history of culture and to link them solely to the global changes of the last two centuries. Emphasis is placed on the need for a substantial refinement of methodological approaches in the study not only of the processes of secularisation, but also of the phenomenon of secular culture itself. The attempts by contemporary researchers, including the Canadian thinker C. Taylor, to develop a philosophical glossary of terms and concepts and to delineate the substantive boundaries of the secular cultural space are viewed positively; this will enable a deeper understanding of the essence of such a phenomenon as the "secular age".

Key words: secularisation, human being, desacralisation, culture, value, symbolism.

Постановка проблеми. Незважаючи на досить тривалу історію свого перебування на порядку денному дослідників культури, феномен секуляризації і досі розглядається як такий, що має проблеми з формуванням усталених підходів до визначення вихідних понять: «філософія культури», «секуляризація», «десакралізація» та інших. Яким є характер нашого знання про секулярний простір і його зміст? Це й інші питання методологічного та категоріального супроводу філософської рефлексії процесів секуляризації і досі є відкритим, що свідчить про його актуальність. Філософський запит на осмислення цих тем – характерна ознака нашого часу.

Історія дослідження. Звернень до цієї теми у світовій і вітчизняній філософській літературі ми знайдемо не так і багато, особливо серед мислителів, які висвітлюють це питання в контексті культурно-історичного й історико-філософського аспектів дослідження. У працях цих мислителів ми знаходимо спроби не лише визначити напружені точки проблемного поля теми, але й розробку методологічного базису та категоріального апарату, за допомогою якого можна підступитися до вивчення секуляризації саме як феномену культури та культурно-історичного явища. Мова йде про праці Чарльза Тейлора та Хосе Казанови, як сучасних всесвітньовідомих дослідників цієї теми, їхні підходи дещо різняться, проте мають і спільні риси. Обидва дослідники актуалізують проблему секуляризації через оновлений підхід до традиційного в суспільстві (мова йде про релігію та її роль). Плюралістичний характер культурного простору та динамічні зміни релігійного ландшафту в сучасності дають підстави переглядати класичні канони культурно-релігійного буття суспільства. Увага Х. Казанови також зміщується у бік процесів глобалізації в поясненні феномену секулярної культури.

У вітчизняному академічному середовищі цікавими є праці на цю тему Р. Халікова, І. Горохолінської та У. Лущ. Так, Руслан Халіков у своїх розмислах просуває ідею «контрсекулярності», Ірина Гороховська вважає, що саме через процеси «постсекулярної» динаміки можна аналізувати секуляризацію в її історичній перспективі. Українська дослідниця Уляна Лущ обґрунтовує внутрішню логіку та динаміку феномену секуляризації через призму «Осьового часу». Усі вони дають нам змогу поглянути на проблему секулярної культури в широкому форматі з різних історико-філософських і культурно-методологічних підходів.

Мета дослідження – розкрити філософську особливість феномену «секуляризація» у контексті сучасного культурно простору. Проаналізувати проблемні аспекти внутрішньої природи як самого феномену секуляризації так і процесів, що він генерує та провокує.

Виклад основного матеріалу. Однією з особливостей сучасної картини світу є модна звичка, а головне можливість, апелювати до історії філософії в її різних світоглядних проєктах. Тобто звертатися до минулого культурно-ідейної спадщини окремих історичних епох і витягати звідти різні «образи людини», «життєві концепції», «світоглядні каркаси епох». Головним мотивуючим аспектом цього дійства виступає бажання адаптувати їх у сучасний дискурс. Метою цього є прагнення на базі секулярного світогляду будувати нову настанову щодо світу традиційних цінностей, не обтяжуючи себе вимогами культурних патернів і консервативних релігійних поглядів. Якщо подивитися на цю проблему зовні, начебто неупереджено, оком стороннього, то виглядає як природний процес на довгому відрізку історико-філософського розвитку. Схожі елементи якого постійно повторюються при зміні епох і настроїв у культурі. Проте фахівцю зі сфери філософського осмислення буття такі й подібні їм метаморфози не видаються поверховими та мінливими. Навіть більше, є глибоке та стійке переконання щодо осмислення небезпечності таких реляцій для сучасності, для буття майбутнього покоління і поготів. Ідеться про різноманітні спроби мислителів і дослідників реанімувати етико-філософські та культурно-онтологічні проєкції минулого під реальність сьогодення. Прикладом можуть служити дослідження, присвячені спадщині стоїцизму чи епікуреїзму, чи більш пізнім ученням, в яких вкотре переглядаються онтогносеологічні підмури людини та її метафізичного контексту існування. Ключем до розгляду цих аспектів і суперечностей, які в них приховані, можуть послужити поняття «секулярна культура» або «секулярна доба». Дослідження та різноманітні етико-наукові дописи про зміст останніх нині почасти становлять порядок денний для сучасного філософського аналізу. Принаймні звернень до цієї теми ми бачимо багато, а значить, сформований стійкий запит не тільки від теоретичної, але й від практичної сфери буття суспільства. Що саме спонукає до таких розвідок? Причини та наміри можуть бути різними, проте всі вони мають спільну рису – задовольнитися відповіддю, щоби мати внутрішнє переконання на законність наявного «секуляризованого порядку речей». Завдання нашого дослідження зводяться до такого: привернути увагу до теми філософського погляду на проблеми секулярної культури мислення, описати специфіку дослідження цього феномену та роль суб'єкта пізнання в цих процесах.

Досить цікавими для нашого дослідження можуть бути думки сучасного канадського мислителя Чарльза Тейлора, який присвятив темі секуляризації в європейській модерновій культурі свою працю «Секулярна доба». Вона стане для нас у деякому сенсі орієнтиром стосовно вузлових тем і проблем, на які варто звернути увагу, або філософськи підсвітити, нехай навіть побічно.

У такому разі є змога не лише зануритися в розмірковування з окремих питань, але й накреслити так звану лінію горизонту тих тем і проблем, які перебувають в орбіті проблеми секуляризації життя людини та суспільства. Варіативність цих потенційних тем дослідження диктується історичним досвідом і новими ідеями в культурному просторі сучасної людини. Ось далеко не повний їх перелік, що дає змогу осягнути потенційні масштаби проблемного поля заявленої теми:

– секулярність як ознака карколомних змін у процесі історичного мислення;

– інтеграційні зміни у філософії мистецтва, етиці й естетиці через домінування процесів секуляризації в культурному просторі;

– роль герменевтики в розв'язанні проблем секулярної доби;

– дихотомія сильних і вразливих сторін секуляризації культурного поля;

– наявність внутрішніх суперечностей у культурному секулярному просторі;

– проблема «абсолютного» у ціннісній ієрархії секулярної культури;

– агностичні спроби осмислення феномену секуляризації;

– проблема «нової реальності» як виклик для архаїчного та традиційного мислення;

– особливості взаємодії та діалогу між секулярною і релігійною свідомістю;

– місце сумнівному та критичному в секулярній добі;

– соціологічний і психологічний портрет секулярної доби;

– маргіналізація релігії в сучасному світі – нова реальність;

– загальне методологічне підґрунтя для дослідження історії секулярної культури, її теорії та етичного канону;

– роль модернізму у процесах «десакралізації» архаїчних цінностей;

– каузальні атрибути секулярної доби;

– проблема фемінізму у дзеркалі секулярної доби;

– філософське осмислення дихотомії «секулярна культура» і «культура нігілізму»;

– взаємні «претензії» між релігійним і секулярним баченням образу людини та світу;

– еклектичний підхід як спосіб примирення традиційного і сучасного;

– стандартизація ціннісних аспектів буття в епоху секуляризації культури;

– артефакти секулярної культури мислення як методологічна проблема.

Уважаємо слабо дослідженим питання, як секулярна культура сама себе усвідомлює і позиціонує, де проходять її внутрішні кордони та як сформовані риси, які б свідчили про її теоретичну зрілість.

Канадський мислитель Ч. Тейлор ставить питання про пошуки «точки відліку» для цих процесів секуляризації у світі, навіть наводить символічні визначення таких історичних поштовхів у формулюваннях, на кшталт «доба мобілізації». Символізму не уникнути в міркуваннях над цим питанням, оскільки далеко не всі фундаментальні процеси, що підривають усталений порядок речей, можуть бути досліджені в усій повноті й отримати гідне світоглядне обґрунтування на цьому історичному етапі сучасності. Тож символізм допомагає підійти до розгляду складних тем із внутрішнім відчуттям і розумінням їхньої глибини та складності, а не відмахнутися як від побічних. Також Ч. Тейлор зазначає, що не варто сприймати процеси секуляризації в їх історичній ретроспективі очевидними з пізнавального погляду. Проблем у цьому моменті для дослідника вистачає, проте Ч. Тейлор вказує на ті, що його турбують більш за все. Мова йде про суб'єктивність сприйняття динаміки «девальвації» релігійного в соціокультурних процесах останніх двох століть. З іншого боку, під сумнів ставиться повнота нашого уявлення про золотий вік релігії, з яким порівнюється сучасність. На цьому фоні традиційно й закономірно вказати на проблему тлумачення слова «релігія», а також розуміння понять «релігійні практики» чи «декларація вірувань». Культурно-соціальна ретроспектива образу невіруючого XIX та XXI ст., їх порівняння один з одним – дискусійна тема для сучасника. Усі ці сумніви закладаються в дослідження секулярної доби філософським мисленням, іноді навіть усупереч бажанню дослідника. Ще одним несподіваним питанням стає більше, коли замислитися над тим, а чи поняття «світська культура» правомірно сприймається як синонім «секулярна культура»? У літературі це питання не аналізується ґрунтовно, а значить, чекає на свій час.

Не менш важливою у розгляді цього питання постає проблема упередженості дослідника щодо свого бачення внутрішньої генези християнства на теренах європейської культури і, як не дивно, навіть емоційної реакції на ці процеси. У Ч. Тейлора знаходимо й такі міркування: «Частину цієї інтелектуальної проблеми (і, безумовно, вагому причину емоційної реакції на неї) становить те, що в основі теорії секуляризації зазвичай лежить також істотне «непомислене» (якщо я можу скористатися цим терміном Фуко). Супротивники цієї теорії кажуть про ідеологію секуляризації, яка виставляє релігію хибною, отже, приреченою на занепад. Різноманітні сценарії «смерті Бога», які я згадував раніше, можуть бути розглянуті як варіанти цієї позиції» (Тейлор, 2018, с. 18).

Ось він, тріумф епохи модернізму та постмодернізму – світоглядний плюралізм як канон рефлексивного мислення. В якому толерується терпимість до «іншорідного» та «токсичного аксіологічного різноманіття». Знову впираємося у проблему суб'єктивності пізнання дослідника. З методологічного погляду ця особливість суб'єкта пізнання вже давно констатована й осмислена в історії науки й навіть у філософії науки. Проте для історико-філософського дискурсу вона залишається больовою точкою. Канадський мислитель і щодо цього має свій коментар: «Однак це не скасовує іншого припущення: що «непомислене» у визначальний

спосіб впливає на більшу частину соціології / історії секуляризації. Це «непомислене» пов'язане зі світоглядом відповідного автора у складніший спосіб: себто не лише як полемічне розширення його поглядів, а й у витонченішій формі: коли теоретична уява особи формується її ж засадничими переконаннями та цінностями» (Тейлор, 2018, с. 18).

На захист цим накопиченим обмовкам і сумнівам варто сказати, що така ситуація виправдана та має свої законні обґрунтування, як методологічні, так і ціннісні. Якщо навіть такий напрям у філософії, як «філософія культури», шукає свого осмислення, статусу й навіть визначення ключових її понять. Звісно, у такому разі більш вузьке питання – феномен «секуляризації», та його філософські спроби осмислення, лише розширюють проблемне поле цієї теми. Отже, постає питання: якщо цей процес секуляризації останніх двох-трьох епох не є таким особливим і одиничним явищем на відрізку всієї європейської культури, то чи має він сприйматися як «порушник» усталених традицій? Водночас питання про закономірність його виникнення, розвитку та подальшої перспективи лише загострює дискурс.

Для Ч. Тейлора переконливим є той факт, що сама теорія секуляризації для себе здатна знайти відповідь на ці й більшість інших питань. Це уточнення вважаємо ключем до розуміння феномену сучасної культури як такої. З одного боку, такий підхід виглядає як творчий здобуток авторської концепції феномену «секуляризації» Ч. Тейлора. З іншого – необхідно відмітити, що заднім фоном, головним епістемологічним підґрунтям для канадського мислителя в цій темі виступає епоха модерну. Пояснити такий вибір філософа можна радше через «зручність» останньої (епохи модерну) для цього аналізу. Компліментарних чи критичних зауважень на її адресу в Ч. Тейлора вистачає, тож вибір був зроблений, як нам здається, виходячи з філософсько-методологічної зручності. Підсилюють таке наше враження різноманітні спроби канадського культуролога підкреслити та виправдати різноманітні спроби сходження на рівень конкретності в аналізі. У цьому відчуваються деякі вагання мислителя стосовно статусу самої «секулярної доби»: чи це світогляд чи це лише культурно-соціальні настрої в кожній історичній епосі?

Зосередженість на різноманітних проявах секуляризації, селекційних кластерах, вузьких версіях аналізу, а також дефрагментації секуляризації як цілісного культурного явища, є необхідною умовою аналізу цієї теми в контексті культури модерну та постмодернізму. Уважаємо, що цей факт варто сприйняти некритично й поставитися до цього з розумінням, бо він продиктований внутрішньою логікою епохи постмодерну. Соціально-економічний, політичний і навіть урбаністичний вплив на формування та розквіт секулярної доби виносити за дужки не варто, проте й переоцінювати не слід. Адже сфера «непомисленого», до якої так часто звертається у своєму дослідженні Ч. Тейлор, лежить у площині метафізичного конструювання свого буття та його смислів. Класичне «свідомість визначає буття, а не навпаки» у такому разі наглядно себе демонструє. Усі інші спекуляції щодо утилітарного підходу до замірів секулярної культури будуть приречені на звужування фокуса щодо предметного поля аналізу. Хоча варто визнати, що з XIX ст. у філософський дискурс уводиться право на інклюзивні визначення усталених і неусталених у теорії філософії понять та процесів. Парадоксально, але це теж ознака секулярної культури мислення, коли традиційне підпадає під «ревізію» антиуніверсалізму та релятивізму.

Цікавими є міркування щодо протистояння між ортодоксальним і секулярним на рівні культурного спадку кожного нового покоління людей. Філософи, соціологи, історики, психологи та культурологи занепокоєні цим протистоянням, яке, як гойдалка, може розхитувати усталений порядок речей. У кожного представника протилежних «таборів» є свої причини перейматися через це протистояння. У Ч. Тейлора здійснюється спроба вказати на особливості цієї суперечки. Водночас сам учений радше воліє обрати позицію стороннього наглядача, який апелює до думки, що позиція кожного з них є вразливою і не може бути стабілізована в культурно-історичній перспективі. Та все одно для Ч. Тейлора, як людини з віруючим світоглядом, симпатії віддані традиційним християнським цінностям, але з деякими обмовками щодо розуміння трансформаційних змін сучасного християнства у сфері секулярного. Одна з головних пересторог канадського мислителя декларується у спробі інтерпретувати

це протистояння як форму оновлення сфери релігії, що подарує шанс на збереження традиційного та сформує перспективу у видозміненій формі. Ось як він пише про це: «Релігійна віра сьогодні існує у просторі вибору, який включає різноманітні форми сумніву та заперечення; християнська віра перебуває у просторі, де також наявний широкий спектр інших духовних можливостей. Однак цікава історія стосується не лише занепаду, а й нового розташування сакрального чи духовного стосовно індивідуального і суспільного життя. Тепер це нове розташування дає привід для перебудови духовного життя в нових формах і для пошуку нових способів мати чи не мати стосунки з Богом» (Тейлор, 2018, с. 36).

Варто зазначити, що загалом міркування Ч. Тейлора не мають тотального філософського виміру, іноді мислитель вдається до спроби поглянути на ці процеси очима історика культури, але частіше соціолога. Свідченням тому можуть служити дещо нетипові спроби описати явище секуляризації словником соціолога, фактажем польового спостерігача із соціологічним інструментарієм. Межа між соціологією та соціальною філософією ним усе ж не долається, а от глосарій застосовується дещо нетиповий для філософа. Так, наприклад, Ч. Тейлор уводить у міркування такі поняття, як «колективний ритуал», «суспільна матриця», «класовий конфлікт», «релігійні практики», «соціальні настрої», «релігійна мотивація» та інші. Сам мислитель вказує на прагнення в цьому наслідувати підхід і стиль мислення Макса Вебера, щоби бути максимально зрозумілим і точним у викладенні своїх думок. У своїх інших міркуваннях канадський мислитель стилізується під творчі підходи Е. Дюркгейма. На наше глибоке переконання, філософсько-соціологічний та історико-психологічний портрет «секулярної доби» для Ч. Тейлора виявився визначальним і панівним.

Зрештою, дослідникам цієї теми на майбутнє доведеться ще пошукати відповідь на питання: чи постсекуляризм по суті виступає викликом, продовженням чи моментом здоланням феномену секуляризму?

Висновки. На завершення нашого дослідження проблема секуляризації культурного простору буде представлена деякими проміжними висновками.

Критичний погляд на секулярну добу, за всієї значущості й актуальності цього погляду, не можна вважати однозначним і вичерпним. Причин тому декілька. Проте головна з них криється в тому, що в межах філософської культури мислення в цьому існують «обмеження». На жаль, і досі не дана відповідь на питання про співвідношення секулярного та полікультурного, оскільки не сформована філософська методологічна база для їх зіставлення. Відкритим залишається питання трактування поняття «секулярна добра» дослідниками різних галузей знань у різних соціально-етичних та культурно-історичних діапазонах.

За всього розмаїття сучасних тлумачень і культурологічних транскрипцій феномену «секуляризація» його можна звести до єдиного знаменника. Загальним місцем, на наше переконання, постає філософське осмислення цього феномену культури через проблематизацію теми руйнування культурних патернів західноєвропейської цивілізаційної матриці цінностей.

Не секрет, що проблема протистояння елітарної культури і культури масового споживання в «секулярну добу» набуває трагічного характеру. Варто зазначити, що навіть у дослідників цього явища (Ч. Тейлор) неокантіанський принцип пізнання самого феномену «культура» порушений сходженням на рівень конкретного. Коли ціннісний характер загалом процесу секуляризації не вимірюється, а лише описується, констатується та пояснюється максимально безоціночно, щоби це не виглядало упереджено та суб'єктивно. Тоді як сам собою процес секуляризації виокремився у форму феномену культури й поширює царину своєї самозначущості. Відмітимо, що він сам про себе говорить категоріями цінностей і ціннісних вимірів. Інша річ, що вони контраверсійні й не витримують критики, адже в основному увага зосереджується на сучасних потребах соціокультурних практик, які своїм розмаїттям створюють ілюзію складності світу культури та реальності. Травматичність цього процесу зумовлена відмовою від консервативних підходів у самооцінці та зреченні універсальних констант традиційної європейсько-християнської культури мислення.

Список використаних джерел:

Бистрицький Є. (2018). Екзистенційна істина і постправда. *Філософська думка*, 5, 54–71. URL: http://bystrytsky.org/existen18.htm

Горохолінська І. В. (2019). Постсекулярність: філософські та богословські інтенції сучасної релігійності. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 424 с.

Грабовський С. (2014). Соціокультурні норми у вимірах постмодерної доби. *Університетська кафедра*, 3, 7–26. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/archive/3_14_4799.pdf

Казанова Х. (2017). По той бік секуляризації: релігійна та секулярна динаміка нашої глобальної доби. Київ : Дух і літера. 264 с.

Лущ У. (2016). Феномен секуляризації: наближення до трансцендентного. Львів : Літопис. 240 с.

Сверстюк Є. О. (2009). Рукописи горять. Рукописи не горять. Правда полинова. Київ : Києво-Могилянська академія. 304 с.

Таранов С. (2023). Внутрішня історія філософії: нариси з теології історії мислення. Київ : Центр гуманітарної освіти НАН України. 194 с.

Тейлор Ч. (2018). Секулярна доба. Кн. 2. Київ : Дух і літера. 616 с.

Халіков Р. (2022). Повстання проти секулярного світу. Київ : Видавництво Руслана Халікова. 186 с.

Честертон Г. К. (2024). Вічна людина. Львів : Свічадо. 344 с.

References:

Bystrytskyi, Ye. (2018). Ekzystentsiina istyna i postpravda [Existential truth and post-truth]. *Filosofska dumka – Philosophical thought*, 5, 54–71 [in Ukrainian].

Horokholinska, I. V. (2019). Postsekuliarnist: filosofski ta bohoslovski intentsii suchasnoi relihiinosti [Post-secularity: Philosophical and theological intentions of contemporary religiosity]. Chernivtsi: Chernivtsi National University. [in Ukrainian].

Hrabovskyi, S. (2014). Sotsiokulturni normy u vymirakh postmodernoi doby [Sociocultural norms in dimensions of the postmodern age]. *Universytetska kafedra – University department,* 3, 7–26 [in Ukrainian].

Casanova, J. (2017). Po toi bik sekuliarizatsii: relihiina ta sekuliarna dynamika nashoi hlobalnoi doby [Beyond secularization: Religious and secular dynamics of our global age] (O. Panych, Trans.). Kyiv : Dukh i litera. [in Ukrainian].

Lushch, U. (2016). Fenomen sekuliarizatsii: nablyzhennia do transtsendentnoho [The phenomenon of secularization: Approaching the transcendent]. Lviv : Litopys. [in Ukrainian].

Sverstiuk, Ye. O. (2009). Rukopysy horiat. Rukopysy ne horiat [Manuscripts burn. Manuscripts do not burn]. In Pravda Polynova. Kyiv : Kyievo-Mohylianska Akademiia. [in Ukrainian].

Taranov, S. (2023). Vnutrishnia istoriia filosofii: narysy z teolohii istorii myslennia [The inner history of philosophy: Essays on the theology of the history of thought]. Kyiv : Tsentr humanitarnoi osvity NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Taylor, C. (2018). Sekuliarna doba [A Secular Age]. Book 2. Kyiv : Dukh i litera. [in Ukrainian].

Khalikov, R. (2022). Povstannia proty sekuliarnoho svitu [Rebellion against the secular world]. Kyiv : Vydavnytstvo Ruslana Khalikova [in Ukrainian].

Chesterton, G. K. (2024). Vichna liudyna [The Everlasting Man]. Lviv : Svichado. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 15.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.10.2026